

לילך ניישטט בורנשטיין

מי מפחד מקריסטבל? סיפורה של קבוצת קריאה

הוצאת גמא

הוצאת הקיבוץ המאוחד

Lilach Naishtat Bornstein

Who's Afraid of Christabel? A Story of a Reading Group

עורכת ראשית: קציעה עלון

עריכה לשונית: מירי ישראל

עיצוב כריכה: יואב ויינפלד

עיצוב ועימוד: רות ארז

בעטיפה:

Henry Fuseli, The Nightmare, 1781.

Detroit Institute of Arts, USA /Bridgeman Images.

© כל הזכויות שמורות להוצאת גמא ולמחברת.

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו לרבות תצלום ורישומים
בשום צורה ובשום אמצעי, לרבות תרגום, עיבוד לכל מדיה שהיא, צילום והקלטה
ללא אישור בכתב מהוצאת גמא או מהמחברת.

הוצאת גמא

עורכת ראשית ובעלים: ד"ר קציעה עלון

054-5349091

תל אביב

אוגוסט 2017

מסת"ב ISBN 9789657681312

לאבא שלי

גדעון ניישטט

(קורדובה 1937 – קיבוץ כרמיה 1976)

ראשי פרקים

7	הקדמה
13	חלק א': קריסטבל
17	היסטוריה
41	פואטיקה
79	חלק ב': קבוצה
79	סדנת הסיפורים
87	מתודולוגיה
101	פגישה ראשונה: סיפורים אישיים
128	פגישה שמינית: הסיפור הקבוצתי
145	פגישה אחרונה
183	חלק ג': חזרה לאקדמיה
184	הקורא(ת)
192	סיפורי קריאה
202	המחקר האתנוגרפי
209	סיכום
215	בשולי הדברים / רונית פורת
218	קריסטבל (מקור ותרגום)
244	ביבליוגרפיה
262	נספח

הקדמה

הרחובות ברעות עוברים בין גבעות נמוכות ושורות של בתים צמודי קרקע. בשעת הערב בה אני מגיעה לסדנה נראים באופן קבוע עשרות מתושבי המקום כשהם צועדים במרץ לאורך הכביש המרכזי. אני נכנסת לחדר הסדנה דרך גינה בה עצים הנותנים שפע פרי בעונתם: שסק, נקטרינה, קלמנטינה, לימון.

חמש נשים תופסות את מקומן בחדר הקטן. יחידות ובזוגות הן נכנסות מתוך גינת הבית. בחדר פינת ישיבה נמוכה וכסאות נדנדה. על כוננית קטנה תרמוס ובמדרג שמתחת מצטופפת פמליית צנצנות קרמיקה: סוכר, קפה וחליטות צמחים. במרכז החדר שולחן נמוך שעליו, מהבהבים לאורו של נר גדול, מגש עם כוסות וספרים. בירכתי החדר ארונות ספרים עמוסים בספרות יפה, רובה מן השנים האחרונות, ובספרי פסיכולוגיה יונגיאנית, תרפיה באמנות ופילוסופיה מזרחית. על הקירות יצירות אמנות, מזכרות, לוח מודעות שעליו גזירי עיתונים, רשימות וחשבוניות. כאן באים ויוצאים חתול וכלבה בני הבית.

רונית נכנסת מן הדלת המחברת את החדר אל הבית. היא אישה גדולה, בהירה, ממושקפת. שיערה נח על כתפיה, פניה מאירות והיא מחייכת. היא מתיישבת על אחד מהמרבצים הנמוכים וגבה אל החלון שבין סורגיו משתרגת גפן. המשתתפות שמגיעות מברכות זו את זו בחיוך, מתחבקות, מכינות לעצמן שתייה חמה ומתיישבות תוך כדי פטפוט. רונית מסמנת שהפגישה מתחילה והפטפוט דועך.

הגעתי לכאן לראשונה בשנת 2003 דרך חברה שהשתתפה בסדנה. סבלתי אז ממחסום יצירתי ונאבקתי בניסיון להתקדם בעבודת הדוקטורט. ככל שנאבקתי שקעתי עמוק יותר. המילים שאמרתי וכתבתי נשמעו לי חלולות. בשגיאות הדפוס שנפלו תחת ידי מצאתי יותר משמעות מאשר במילים עצמן. כל מילה נראתה לי מיותרת, תפלה. לא יכולתי לשמוע את עצמי מדברת. הבחנתי במבטי הסטודנטים משתמטים, מתרחקים. ניסיתי לקלוע למה שאחרים ציפו ממני.

התאמצתי לעבוד, להתגבר על המשבר בעבודה. הטלתי ספק בעצמי, ברצינותי, בכישרונותיי. דיברתי עם כולם על המצב שלי. כעסתי על כולם. הסיבה למשבר הזה הייתה קריסטבל.

קריסטבל (Christabel) הוא שיר ארוך שכתב סמואל טיילור קולרידג' (Coleridge) במפנה המאה ה-19. הוא עוסק באישה צעירה שסוד אפוף בושה וצער צפון בעברה והיא מחפשת דרך. פגשתי את השיר בשנה הראשונה ללימודיי באוניברסיטת תל אביב, בסוף שנות ה-80 של המאה ה-20. התעמקתי בו במשך שני עשורים כי חשתי שהוא צופן משמעויות עמוקות לגביי.

בעשור הראשון בו חקרתי את השיר ניסיתי להבין אותו באמצעות כלים שמשפק מחקר הספרות האקדמי. הכשרתי את עצמי להפוך ל'קוראת בקיאה' של השיר, כלומר הצטיידתי בידע לשוני, תרבותי, פואטי, היסטורי וביוגרפי שיאפשר לי לחלץ את משמעויותיו. התוודעתי לצפנים של השפה, של התרבות ושל התקופה במטרה לממש את מלוא הפוטנציאל של השיר, ללא תלות בעמדותי האישיות. קראתי את 30 העמודים של **קריסטבל** מילה אחר מילה בעזרת מילון היסטורי, ופענחתי אותו תוך הצלבה עם פרשנויות של מומחים; קראתי מאות ספרים ומאמרים שנכתבו עליו, כמו גם יצירות, יומנים ומכתבים של קולרידג' עצמו ושל משפחתו ובני חוגו; נסעתי לאנגליה ולארצות הברית כדי להתעמק בכתבי היד השונים של **קריסטבל**; ביקרתי בכתיו השונים של קולרידג' ובאתרים באנגליה ובגרמניה בהם חובר השיר ונדון; חקרתי את האידיאולוגיה ואת הפואטיקה הרומנטית, ז'אנרים מסורתיים כמו הרומנסה והבלדה שעליהם מושתת השיר, וז'אנרים פורצי דרך של **קריסטבל** היה בין מבשריהם, כמו הפרגמנט הרומנטי והבלדה הלירית.

דווקא ברגע שבו סיימתי את משימתי והקפתי את כל החומר שניתן היה לקרוא על השיר, נקלעתי למשבר עמוק. הרגשתי שהספרות משעממת אותי ולא רציתי לקרוא מילה נוספת שכתבו המומחים. עזבתי את המחקר ואת ההוראה באקדמיה, ובחיפוש אחר משמעות וטעם הצטרפתי לקבוצת הקריאה בהנחייתה של רונית פורת. דרכה הצלחתי למצוא עניין מחודש בספרות ולגלות את כוחה הפרשני של הקבוצה.

קריסטבל נכתב לאורך מרבית חייו הבוגרים של קולרידג'. השיר נכתב במשך 20 שנה, פרסומו הושהה עוד 20 שנה, ולמרות זאת נותר בלתי גמור. לטענת המשורר בהקדמה, השיר שהתפרסם מחזיק רק שניים מתוך חמישה חלקים של המכלול השלם. את שלושת החלקים הנוספים הבטיח לפרסם בהמשך, והחזיק בהבטחה זו 20 שנה נוספות, ממש עד יום מותו. השיר מקוטע ומפולש, חושף תכנים לסבו-ארוטיים שערווייתיים, מערב פואטיקה אקספרימנטלית וז'אנרים קונוונציונליים, ממדים אוטוביוגרפיים ומטא-פואטיים. מראשית התהוותו היה **קריסטבל** מושא התלבטות ונושא להתדיינויות קבוצתיות בקרב ידידיו ובני חוגו של המשורר, ובמאתיים השנים שחלפו מאז פורסם עורר עוד מאות פרשנויות. פרשניו המומחים של **קריסטבל** יצרו פרשנויות שונות מאוד זו מזו, שמנסות לשכנע את הקורא בתקפותן. למקרא הפרשנויות האלה התעוררו בי ספקות עמוקים לגבי מהות תהליך הפרשנות. על רקע זה ביקשתי לבדוק אילו פרשנויות תצליח לייצר קבוצת 'קוראות יחפות', כלומר קוראות שאינן פרשנויות ספרות מקצועיות, הרחוקות תרבותית, לשונית ותקופתית מערש היצירה.

שלא כמו פרשני השיר המקצועיים שנשמכו על הקשרים רחבים של ידע היסטורי, לשוני וספרותי, קבוצת הקוראות הישראליות, שפרשנותה תוצג כאן, נשענה בעיקר על ידע סובייקטיבי ועל התבוננות עצמית וקבוצתית. אולם, כפי שאראה, הקבוצה הגיעה לתובנות דומות לאלה של הפרשנים המקצועיים, ובמובנים מסוימים אף הרחיקה לכת מהם. חקירת השיח הקבוצתי מראה כי הפרשנות שיקפה ומימשה (בדרכים סמויות וגלויות) תמות, צירופים לשוניים, דמויות וסצנות שלמות מתוך השיר. ספר זה מתאר את סיפורה של אותה קבוצה.

הספר צמח מתוך תחושות קשות שמתעוררות לעתים קרובות מול יצירת ספרות מורכבת: "אני לא מבינה את זה", "אני לא מתחברת", "זה משעמם אותי". כמענה לתחושות מסוג זה, הספר מציג את אי-המובנות ואת חוסר הפשר לא ככישלון של הקוראים, אלא כמשבר חיוני בפדגוגיה רדיקלית.

כפי שיודעים היטב תלמידים, מורים ומנחי קבוצות, תהליך לימוד שירה בכיתה ומחוצה לה כרוך במאבק, בקושי, בהתנגדות ובכישלון. תלמידים הנאלצים ללמוד ספרות שואלים: "למה שאקרא סיפור של מישהו אחר? למה

שזה יעניין אותי? ומה עם הסיפור שלי, מי יקרא אותו?" ספקות כאלה אינם ייחודיים רק להם, גם אנשים שבחרו בספרות ועוסקים בה רוב זמנם, כמוני, מתמודדים אתם.

בתחילת דרכי עם היצירה הייתי אישה צעירה בת 22 והזדהיתי עם דמותה של קריסטבל. יתמותה, הסוד המשפחתי, אווירת האבל בה גדלה והציפייה לאביר מושיע היו מוכרים לי היטב. כמו קולרידג', שכתב את השיר שוב ושוב לאורך חייו, פענח השיר ליווה אותי כשנישאתי, ילדתי, ליוויתי את בניי בהתבגרותם ובגרותי בעצמי. גדלתי עם השיר ובפרשנות המתפתחת מצאתי את עצמי לא רק כנערה תמימה, קורבן של 'דומאנס משפחתי' סבוך, אלא גם כאם האחראית לטעויות ונוכחת בנוק שנגרם בעטיין.

מבנה הספר משקף את התהליך האישי שלי מול קריסטבל: החלק הראשון ("קריסטבל") מציג את ההקשרים הפואטיים וההיסטוריים שאיתרתי במסגרת המחקר האקדמי במטרה לבאר את השיר ולנמקו. התעמקתי באוצר החוכמה והידע המרהיב הזה בעשור הראשון בו חקרתי את השיר; החלק השני ("קבוצה") מתאר את פרשנותה של קבוצת הקוראות הישראליות את קריסטבל לאורך ארבעה חודשים בשנת 2006. חלק זה מציג את העשור השני בעבודתי על השיר, עבודה שהתמקדה בניסיון להמחיש את העושר והעומק הטמונים בפרשנות של קבוצת 'קוראות יחפות' ליצירת ספרות מורכבת; החלק השלישי ("חזרה לאקדמיה") מתאר את התובנות התיאורטיות העולות מתוך המהלך הזה, ומגלם מינייה וביה את השיבה שלי למערכת האקדמית בעשור האחרון.

השיבה הזאת (כפי שאני נדרשת להזכיר לעצמי בעתות משבר) מבקשת לשמר עמדה רוטטת של 'יודעת' ו'לא-יודעת' כאחת. באתי, מצד אחד, לקעקע פרשנויות של 'יודעים' (המשימים עצמם יודעים, הנחשבים יודעים) המגלים את הצד המואר ומצניעים את האפל; ומצד שני לתת קול לפרשנויות רעננות של כאלה ש'אינן יודעות'.

תודתי נתונה לרונית פורת, המנחה של קבוצת הקריאה, על הדיאלוג הפורה ומעורר ההשראה. תודה לחברותיי לקבוצה (המכונות כאן מיקי, זואי, אילי ואלה) מהן זכיתי לשיתוף פעולה, תמיכה וחופש מלא, גם כאשר הפרשנות שלי עמדה

בסתירה לתפיסותיהן. תודה לאורלי לובין על ההנחיה הנדיבה והחריפה בעבודת הדוקטורט, שהספר מבוסס על חלקים מתוכה. תודה ללילך לחמן, שנתנה לי את קריסטבל לפני 30 שנה ומלווה אותי מאז במסע בעקבותיה. תודה למאיר שטרנברג על תרומתו בשנות העבודה המשותפת. תודה לתלמידיי ועמיתותיי במכללת סמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת תל אביב שהפיחו בקריסטבל חיים וחלקו עמי תובנות רעננות. תודה לקציעה עלון הנהדרת שבזכותה נולד הספר וקרם עור וגידים. תודה לצדוק עלון על עזרתו המשמעותית בעריכה. תודה למירי ישראל על העריכה הרגישה. תודה ליואב ויינפלד על עיצוב העטיפה. תודה לרות ארז על קפדנותה הסבלנית בעימוד הספר. תודה לרשות המחקר וההערכה במכללת סמינר הקיבוצים על התמיכה בפרסום הספר, ובמיוחד לאירית לוי פלדמן, לרינת ארביב אלישיב ולאפרת וולף אברהמי. תודה לעוזי אגסי על הרשות לפרסם כאן את נוסח השיר בתרגומי, כפי שנדפס בספר בהוצאת אבן חושן. תודה לגדעון בורנשטיין ולאיוון בסר על סיועם בהשגת הזיכיון ליצירת האמנות שעל העטיפה. תודה מיוחדת לרוני בורנשטיין, אהובי ושותפי לחיים, ולשלושת בנינו – גדעון, אלון ויונתן – שממלאים את חיי במשמעות ובשמחה.

בבית הראשון של קריסטבל מוצגת כלבת שמירה. כלבה זאת הצטיירה בעיניי כשומרת הסף של מחקר הספרות השמרני. היא נבחה עליי פעמים רבות לאורך הדרך: "את לא יודעת! את לא מבינה! לכי מכאן!!!" אולם הכלבה הזאת קשישה וחסרת שיניים. היא מאפשרת לקריסטבל לחמוק לחדרה יחד עם זרה יפהפייה ומסתורית ומסתפקת ברטינה. הספר הזה מבקש לעודד קוראים שאינם פרשנים מקצועיים, כמו גם אנשי מקצוע במשבר, שלא לפחד מרטינות כלבי שמירה אלה או אחרים, ולהעלות על נס את ההתרחשויות המרתקות שמתחוללות בקבוצות.

* כל הציטוטים מן המקורות באנגלית המובאים בספר הם בתרגומה של המחברת.